Mészáros F. István

À REBOURS

Marosi Ernőnek szeretettel

Az alábbi, tussal lavírozott tollrajz mindeddig egy XVIII. századi kolozsvári album amicorumban lappangott.[1] Jól olvasható szignója szerint A[dam] F[riedrich] Oeser rajzolta 1784. április 14-én, nyilvánvalóan abból az alkalomból, hogy egykori tulajdonosa, Pákei József[2] nyugat-európai peregrinációjakor személyesen vagy közvetítőkön keresztül az akkor Lipcsében élő, ebben az időszakban a weimari Wittumspalais északi szárnyán dolgozó[3] 67 éves Oesert fölkereste.

Oeser intenciója anekdotikus részletek hiányában is áttetsző: egyrészt az elemi udvariasság követelményét teljesíti, amikor rajzával emléket állít az album tulajdonosával való találkozásnak, másrészt – és ezzel foglalkoznék az alábbiakban – önmaga művészi reputációját örökíti meg. Oeser természetesen nem először adózott a barátság-kultusz e sajátos XVIII. századi intézményének; Lipcsében legalább két olyan Stammbuch található, ahol – igaz mindkettőben Geßner idilljeinek szövegkíséretében – hasonlóan gondos rajzokat készített.[4]

A kolozsvári emlékkönyv rajza Xenophón *Emlékeim Szókratészről* egyik passzusát illusztrálja, amelyben Szókratész kifejti, hogy a barátság ápolása ahhoz hasonlatos, ahogyan a gyümölcsfákat gondozzuk.[5] Ez magyarázza a faültetésbe mélyedt két kis puttó hátterében látható Szókratész-hermát – amely gyaníthatóan régiségtani hitelességigénnyel készült.[6] A jobb oldali puttó pentimentójára szintén akad magyarázat: Oeser alighanem azt az 1766 körüli puttóját idézhette első gondolatként ide, aki hasonló elmélyültséggel fákat fest a lipcsei Komödienhaus egykori függönyén ábrá-

[1] Az emlékkönyv ma a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár állományában található: Biblioteca Universitară Lucian Blaga, MS 667. Az albumban található bejegyzések 1778–1799 között keletkeztek. Vö. http://iaa@jgypk.hu.

[2] Pákei Józsefről annyit tudok, amennyit Szinnyei József közöl: „Pákei József unitárius tanár 1798–1802 között igazgató Kolozsvárt; hol 1798. ápr. 3. könyvvizsgálónak nevezik ki; az unitárius eklézsiának generális nótáriusa is volt. Külföldi egyetemeken tanult, honnét hazajővén 1785. ápr. 10-től fogva a bölcselkedést tanította a kolozsvári főiskolában. Meghalt 1802. febr. 13 Kolozsvárt 43. évében.” Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. Budapest, 1905. 108.

[3] Timo John: *Adam Friedrich Oeser (1717–1799). Studie über einen Künstler der Empfindsamkeit*. Beucha, 2001.

[4] Reprodukálva uo. 33. és 34. ábra.

[5] Xenophón: *Memorabilia*, 2.4.7.

[6] Amennyiben joggal gyanakszunk az ún. „B”-típusú Szókratész-büsztök egyikének idézetére. Az ún. „B”-típusú Szókratész-büsztökről ld. Gisella Richter: *Portraits of the Greeks*. London, 1965.

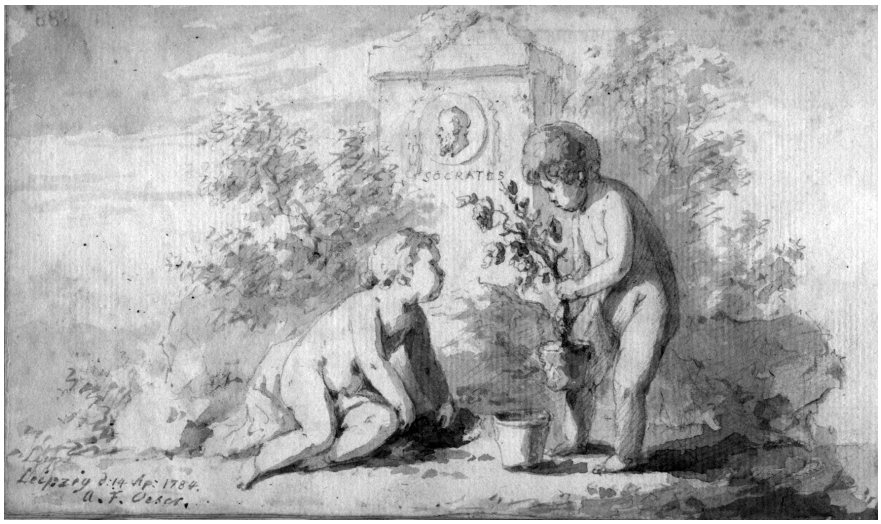

Adam Friedrich Oeser: Fákat ültető puttók, avagy a barátság allegóriája; 1784; lavírozott tusrajz, papír; Pákei József emlékkönyve, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Ms 667.

zolt bal oldali díszletfaára –, amit számunkra Christian Friedrich Wiegand 1819-ben készített akvarellmásolata örökített meg. Oeser ezt az eredetileg maga elé tekintő és elmélyülten dolgozó puttót konvertálta szerintem a másik puttó felé forduló és arra figyelő, immár lefelé tekintő alakká.

Annál inkább magyarázatra szorul – és ez az, ami talán Oeser hitvallásába is bepillantást enged – hogy a burkolt antik idézetet illusztráló allegóriát miért kizárólag puttók személyesítik meg. Ennek többféle feloldása kínálkozik.

Egyrészt Oeser életművében a szinte mindig ügybuzgó tevékenységekbe mélyedt és szinte kivétel nélkül mindig realisztikusan ábrázolt gyerekalakok ugyanazt hivatottak megjeleníteni, amit 1795-ben Schiller majd „naiv természet"-nek nevez[7], másrészt a természeti környezetbe helyezett gyerekalakok feltűnően gyakori szerepeltetésével Oeser tudatosan kapcsolódott a Basedow, Campe és Pestalozzi nevével fémjelzett XVIII. század végi nevelési programokhoz.[8]

Az erotizált antik és reneszánsz, illetve stilizált barokk puttóktól tudatosan elkülönböztetett meztelen gyerekalakokat Oeser egész életművében következetesen a „natürliches Zeichen" értelmében használta, kezdve Le Sage *Histoire de Gil Blas*-jának 1756-os címlapjától, a Karl Friedrich Kretschmann 1771-es *Scherzhafte Gesänge-*

[7] Friedrich Schiller: *Über naive und sentimentalische Dichtung*. Stuttgart, 1997. 6.: „Besonders stark und am allgemeinsten äußert sich diese Empfindsamkeit für Natur auf Verlassung solcher Gegenstände, welche in einer engem Verbindung mit uns stehen und uns den Rückblick auf uns selbst und die Unnatur in uns näherlegen, wie z. B. bei Kindern und Kindlichen Völkern."

[8] Vö. John 2001. i. m.

Christian Friedrich Wiegand: Oeser egykori függönyfala a lipcsei színházban; 1819; toll és akvarell, papír; 23 x 68 cm; (Utoljára egy 2003. október 10-én tartott németországi árverésen tűnt fel.)

jét illusztráló címlapvignettától, az 1777 körül tervezett *Gellert-*, illetve *Matild-emlékmű*vön keresztül egészen addig, amikor Pákei Lipcsébe érkezésekor Anna-Amália hercegnő weimari palotájának mennyezetére a puttókkal megszemélyesített évszak-allegóriákat festette.

Ez a puttóhasználat ugyanakkor a barokk allegóriák kiüresedésére és az allegória-használat általában vett XVIII. század végi válságára is fényt vet – a korabeli német irodalom- és művészetkritika egyik vesszőparipájára. Oeser váratlanul kiszolgáltatott pozícióban találhatta magát, amikor ez a polemikus irodalom még az ő életében kibontakozott, tekintve, hogy kortársai őt tekintették az allegorikus festészet par excellence képviselőjének, miközben ő maga meglehetős következetességgel mindig is az áttetsző, mondanivalóját a tanulatlanok számára is szinte azonnal föltáró képalkotás mellett tört lándzsát. Praktikus értelemben mindez annyit tesz, hogy miközben – főleg a kastélydekorációk esetében – az allegória-használat kikerülhetetlen megrendelői elvárás volt, az antik mitológia hagyományos barokk használatát Oeser tőle telhetően igyekezett a lehető legkevesebb belső idézettel terhelni és a lehető legtöbb egyenes utalással könnyíteni. Mondhatni igyekezett a lehető legkevesebb Minerva, Apollo és Hercules mellé a lehető legtöbb munkába, illetve já-

Adam Friedrich Oeser: A Matild-emlékmű a Celle-i franciakertben, 1784.

tékba mélyedt puttót rendelni. Avagy – miként a kolozsvári emlékkönyvben – kizárólag puttókra szorítkozni.

Művészi krédójának ebbéli eredményét váltakozva hol kendőzetlen szentimentalizmusként, hol proto- vagy pszeudo-klasszicizmusként skatulyázzák, sőt – nyilván édeskés hatását akár egy oximoron árán is megragadandó – még „rokokó-klasszicizmus"-nak is szokás titulálni. A terminológiai iszapbirkózás tétje az, hogy a Donner műhelyéből elszármazó Oeser hagyományosan úgy lett pozícionálva, mint aki egyfajta átmeneti vagy átvezető figura a német barokkból a klasszicizmusba.

Ám az, hogy Oeser mennyire tekintette magára nézve találónak a „classische" – ahogyan ő írta – művészetét, több szempontból is vitatható, és e vitának az a legneuralgikusabb pontja, hogy milyen viszonyt tételezünk Oeser és Winckelmann között.[9] Az biztos, hogy Oeser számára az antikvitás tudós tanulmányozása, illetve az antikok követése két teljesen különböző dolgot jelentett.[10] Fogasabb kérdés, hogy allegóriafelfogásuk is két különböző nyomvonalon haladt-e.

[9] *Johann Joachim Winckelmann und Adam Friedrich Oeser. Eine Aufsatzsammlung.* Hrsg. von Max Kunze. Stendal, 1977. (Beiträge der Winckelmann-Gesellscahft) 7.

[10] 1780. január 25-én Knebelhez írt levelében írja: „die Alten studieren, und copieren ißt nach meinem Begriffen zweierley". Idézi: John 2001. i. m.

Marosi Ernő ezzel foglalkozó úttörő tanulmányában[11] azt feltételezte, hogy a *Gedanken* első, alig negyven oldalas kiadásának három allegorikus vignettája eredetileg Oeser rajzai nyomán készült rézmetszetek. Konjektúráját részben a közfelfogásra építette[12], részben arra a köszönetnyilvánításra, amellyel művének végén Winckelmann Oesert illeti, valamint Winckelmann Oeserről nyilatkozó leveleire. Ennyiben alárendelődött annak a hagyománynak, amely általában Winckelmann leveleit idézi, valahányszor kettejük viszonyát kell rekonstruálni, és amelyben – utólagos történeti értékelésüknek megfelelően – Oeser tradicionális létjogát az adja, hogy valamiféle olyan oldalbordát látunk benne, aki a természet sajátos tréfájának köszönhetően jóval Winckelmann halála után is növekedett. Ez az értékelés már a XVIII. század végén Oeserre tapadt, példa rá Friedrich Schlegel 1791-ben testvéréhez, August Wilhelmhez írt levele, aki az Oeserrel való személyes találkozást úgy élte meg, mintha Winckelmann agg, őszbe borult szellemével találkozott volna, és amikor levelét azzal az áthevült fölkiáltással zárja, hogy „Er hat Genie", akkor egyszerűen arra gondol, hogy Oeser energikus és feszes beszéde olyan, mint a Schlegel számára olvasmányélmény Winckelmann stílje.[13]

Amiről jóval kevesebb szó esik, az a fonákja: a Winckelmann-testimoniumokkal szemben egyetlen olyan Oeser-dokumentum áll rendelkezésünkre, amelyben ő maga vall Winckelmannról. Ám ebben a föltehetően 1774-ben vagy 1775-ben írt, Friedrich Julius Riedelnek, a bécsi Kunstakademie akkori professzorának válaszoló levelében Oeser lehangolóan keveset mond Winckelmannról, miközben Riedel – aki akkor készítette elő a *Geschichte* javított kiadását – nyilvánvalóan a lehető legtöbb életrajzi részlet miatt kereste föl egy mára már elveszett levélben.

Oeser válaszleveléből annyi derül ki, hogy Winckelmann 1754 és 1755 között Drezdában nála lakott, és hogy Heinrich von Bünau báró nöthlitzi könyvtárában ismerkedtek meg. Ezen kívül Oeser jószerével csak azt árulja el Winckelmannról, hogy az egyik legértelmesebb ifjú volt, akivel találkozott, ámde rendkívüli szorgalmához és eszéhez önmaga számára is terhes, savanyú természet járult. Mindehhez, legyünk igazságosak, még annyi információt fűz, hogy Winckelmann sokat olvasott és kevés teát ivott.[14]

---

11 Marosi, Ernő: Winckelmann, Oeser und Timanthes. *Acta Historiae Artium*, 24. 1978. 305–310.

12 „Obwohl keine dieser Radierungen eine Signatur aufweist, sind die Vignette, die auch in der zweiten Ausgabe von »Gedanken...« 1756 wieder abgedruckt wurden, als Werke Adam Friedrich Oeser allgemein anerkannt." Uo., 305.

13 „Vor einigem Tagen brachte ich einem Nachmittag bey Oesern zu. Ich wünschte Du könntest ihn sehem; es war wirklich als ob ich Winckelmann als Greiß reden höre. – er kann nichts als erzählen, zu raisonnieren ist er nicht fähig: erzählen – oder mahlen hätte ich sagen sollen. Sein Gespräch ist so bestimmt so energisch so fest und so ammaâungslos wie Winckelmanns Styl. Er hat Genie." A levelet közli: Peter Szondi: *Poetik und Geschichtsphilosophie*. Frankfurt am Main, 1991. 103.

14 A jobb érthetőség kedvéért, továbbá rosszhiszeműségem ellensúlyaképpen a levelet teljes terjedelmében idézem: „Für die Ehre, die Sie, schätzbarer Freund, mir durch die genaueste Zuschrift erweisen, danke ich Ihnem von gantzem Herzen; ich bin erfreut über die Nachricht daß Winckelmanns Geschichte

Winckelmann és Oeser föltételezett szoros kapcsolatáról, egymásra gyakorolt hatásukról és nem utolsó sorban arról, hogy a *Gedanken* rézmetszetei Oeser rajzai nyomán készültek, nem a szemtanúk, hanem elsőként Carl Justi 1866-ban publikált Winckelmann-monográfiája,[15] majd Alphonse Dürr 1879-ben megjelent Oeser-monográfiája[16], s végül az őket követő tengernyi segédirodalom szolgáltatja a perdöntő bizonyítékot. Az, hogy a metszetek valóban az ő rajzai nyomán készültek-e, ismereteim szerint mindmáig nem tudható; én arra hajlanék, hogy nem. Ám attól függetlenül, hogy Winckelmann mit tanult Oesertől[17] – rajzolni-e, avagy netán ennél többet is[18] –, az biztos, hogy drezdai éveiben Winckelmannak igencsak korlátozott tárgyi tudása volt az ókori régiségekről[19], akkori vizuális ízlését pedig a magam részéről rendkívül bizonytalannak ítélem.

Winckelmann szeme – mondhatni – Rómában nyílt ki, de akkor nagyon. 1763-ban már azt írta innen Füsslinek, hogy Oeser olyan ember, akiben nagy művészi talentum van, ám tévúton jár, tekintve hogy rajzában nincs meg az antikok tévedhetetlen vonalvezetése, koloritja pedig nem elég kiforrott. Magyarán: Oeser ugyan

der Kunst unter ihrer Aufsicht verbessert erscheinen soll. Ich glaube, Sie werden den Plan Winckelmanns nach welchem er gearbeitet, einsehen und Ihre Fähigkeiten dazu gewonnen, der feinen Welt eine Arbeit liefern, die allen Dank verdienet. Was meine wenige historische Kenntnis von Winckelmanns leben betrift (ich lerne ihn in der bünaische Biblioteq zuerst kennen) so dieses einem sehr kleinen Zeitraum. Es ist derselbe ungefähr 1754 u. 55, der er bey mir wohnte, und der Plan zu seiner Italienischen Reise gemacht wurde. Wir waren vertraute Freunde. Ich kann wohl sagen, daß ich unter den Menschenkindern seinesgleichen nicht gefunden habe, der zur Gesselschaft, wo Verstand und Einsicht erfordet wurde begabter war als er, und wo Scherz und Freunde nöthig, war er der alleruntauglichste und sich selbst zur Last. Bey seinem fürtreflichen hertzen wußte er gar nicht, was Mißtrauen war, sich zu verstellen war ihm gantz unmöglich. Er fan din nichts seine Zufriedenheit als seine Ansichten zu erweitern. Das studium der Alten war seine Lieblingsgeschefte, und dieser opferte er alles auf. Er stand genauglich frühe um 4 höchstens 5 Uhr auf, nahm etwas tee zu sich, und grif nach seinem Freunden. Diese waren Homer, Denophon, Herodotus oder Duritites, und laß laut 2 bis 3 Stunden beym auf und abgehen darinnen, dann nahm er noch andere Bücher zur Geschichte zur Hand, die er zu seinem Arbeiten in der Geschichte nöthig hatte. Alles was er unternahm, geschah mit einer männlichen Standhaftigkeit, welche ein anhaltender Flaiß unterstütze. Ihr ergebener Freund, Adam Friedrich Oeser". A levelet függelékben közli: John 2001. i. m.

15 Carl Justi: *Winckelmann und seine Zeitgenossen*. I. Leipzig, 1866.

16 Alphons Dürr: *Adam Friedrich Oeser. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des 18. Jahrhunderts*. Leipzig, 1879.

17 Amint azt elsőként Geyser (Oeser lánytestvérének fia) állította. Vö. Gottlieb Wilhelm Geyser: *Geschichte der Malerei in Leipzig von frühester Zeit bis zu dem Jahre 1813*. Leipzig, 1858. 65.

18 Amint erre én utaltam például Caylus régiségtanával ismerkedett meg. Vö. Mészáros István: *Caylus gróf és az Egyiptomi, görög, római és gall régiségek*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténeti Intézet, 2005.

19 Gerald Heres: *Winckelmann in Sachsen. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Dresdens und zur Biographie Winckelmanns*. Berlin–Leipzig, 1991.

sem rajzolni, sem festeni nem tud, mindazonáltal becsületes, művészként pedig az a legfőbb erénye, hogy okos ember és mindazt tudja, amit az Alpokon túliak egyáltalán tudhatnak.[20]

Márpedig Itálián kívül – ezt Winckelmann számos korabeli vallomásából tudjuk –, ha élet van is, de művészet egészen biztosan nincsen.

[20] „Oeser ist ein Mann von dem größten Talente zur Kunst, aber er ist faul, und es ist kein öffentlich Werk von demselben vorhanden. Seiner Zeichnung fehlet eine strenge Richtigkeit der Alten und seine Colorit is nicht reif genug; es ist ein Rubenscher Pinsel, aber deßen Zeichnung ist viel edler. Es ist ein Mann, der einen großen fertigen Verstand hat, und so viel man außer Italien wißen kann, weiß.” Johann Joachim Winckelmann: *Briefe*. Hrsg. von Walter Rehm. II. 1759–1763. Berlin, 1954. 307.